

УДК 343.237

Г.Г. АБАСОВ, канд. юрид. наук, Кримський юридичний інститут Харківського національного університету внутрішніх справ

СПІЛЬНІСТЬ, ЯК ОБ'ЄКТИВНА ТА СУБ'ЄКТИВНА ОЗНАКА У СПІВУЧАСТІ: ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ

Ключові слова: спільність, об'єктивна та суб'єктивна ознака, співучасть

Інститут співучасті має важливе значення для обґрунтування кримінальної відповідальності не тільки осіб, які безпосередньо вчинили злочин (виконавців), але й осіб, які є співучасниками і тією чи іншою мірою причетні до злочину та його вчинення, - організаторів, підбурювачів, посібників. За допомогою цього інституту вирішуються питання і про відповідальність осіб, які беруть участь у вчиненні злочинів організованими злочинними групами або злочинними організаціями. Отже, норми розділу VI Загальної частини КК України є правовою базою боротьби з організованою злочинністю, що останнім часом набрала значного поширення.

Інститут співучасті вивчався у науці кримінального права в різні часи вченими, такими як Р.Р. Галіакбаров, П.Ф. Тельнов, А.А. Пионтовский, П.И. Гришаев, Г.А. Кригер, М.І. Хавронюк, М. Мельник, А. Закалюк, Н. Гуторова, Г. Колоколов, П. Фойницький, А. Трайнин, М. Шаргородський, Ф. Бурчак, М. Бажанов, В. Сташис, С. Єфремов, Я. Мочкош та ін. З огляду на це, метою статті є теоретичні та практичні проблеми дослідження спільності, як об'єктивної та суб'єктивної ознаки у співучасті; її новизною – висновок, що співучасть у злочині є кримінально-правовим інститутом.

Аналіз законодавчого визначення співучасті як особливої форми злочинної діяльності дозволяє виділити об'єктивні (спільність діяльності співучасників, участь у вчиненні злочину декількох осіб - дві чи більше), та

суб'єктивні (спільний умисел, умисне вчинення злочину) ознаки.

Спільна діяльність винних полягає в діяльності декількох осіб, направленої на вчинення спільного, єдиного для всіх співучасників злочину. Спільність припускає як об'єднання зусиль винних у вчиненні злочину, так і досягнення спільного злочинного результату, якщо він охоплюється межами конкретного складу злочину. При вчиненні окремого злочину спільність реалізується у взаємній обумовленості небезпечних діянь декількох суб'єктів, у спричиненні одного і того ж злочинного результату та наявності причинного зв'язку між діями кожного співучасника та єдиного для них злочинного результату.

В сучасній кримінально-правовій теорії детально розроблено додаткові особливості встановлення причинного зв'язку за наявності розподілу ролей між винними у разі складної співучасті. Зокрема, Р.Р. Галіакбаров стверджує, що “злочин повинен бути закономірним і необхідним результатом всієї сукупної діяльності співучасників – об'єднаними зусиллями всіх співучасників, причому вчинене кожним з них окремо є необхідною ланкою в ланцюзі, що приводить до вчинення злочину. Випадіння цієї ланки тягне за собою руйнування причинного зв'язку і неможливість оцінки скоєного суб'єктом за правилами співучасті у злочині” [1].

Тому випадки невдалого підбурювання або пособництва осіб, коли виконавець не скористався їхніми послугами, перетворюються на самостійну форму злочинної діяльності - приготування до злочину. Звідси витікає, що, коли виконавець не скористався послугами посібника або підбурювача (рівно як і організатора), не викликало у виконавця рішучості вчинити злочин, ознак співучасті у скоєному переліченими особами немає.

Слід зазначити, що ігнорування причинного зв'язку як необхідної ознаки спільності дій співучасників приводить до надмірного розширення поняття співучасті, до визнання співучасниками осіб, причетних до злочину. Необхідно відзначити, що таке розширення поняття співучасті суперечить змісту кримінального

законодавства, відповідно до якого відповідальність може настати тільки за вчинення суспільно небезпечних діянь.

Ознаками єдності злочину називаються: єдність об'єкту злочину, єдність форми вини, єдність посягання в його першооснові. Наприклад, А. вчиняє вбивство громадського діяча з ревнощів, а схилиє його до цього Б., діючий з метою припинення політичної діяльності громадського діяча. В даному випадку в частині позбавлення життя громадського діяча як особи - обидва вони діють як співучасники. В той же час, оскільки обов'язковим додатковим об'єктом посягання на життя громадського діяча є не просто і не стільки особа громадянина, а особа громадського діяча, тому відносно цього останнього об'єкту вони вже не діють в співучасті. Тут треба враховувати, що співучасть можлива тільки з умисною формою вини, у тому числі, у складі організованої групи можливо вчинення тільки умисних злочинів, незалежно від їх тяжкості.

Проте аналіз характеристик ознаки участі декількох суб'єктів у вчиненні одного і того ж злочину, як нам уявляється, показує його тождність ознаці співучасті декількох суб'єктів в злочинному діянні, а також поглинання поняття першої ознаки другою. Така думка обґрунтовується тим, що ознака спільності, як вже вище згадувалося, реалізується у взаємній обумовленості небезпечних діянь декількох суб'єктів, в спричиненні одного і того ж злочинного результату і наявності причинного зв'язку між діями кожного співучасника та єдиним для них злочинним результатом, тому спільність і поглинає єдність об'єкту злочину, єдність форми вини, єдність посягання в його першооснові. Тому представляється недоцільним виділення як самостійної кримінально-правової ознаки співучасті декількох суб'єктів у вчиненні одного і того ж злочину.

Суб'єктивні ознаки співучасті мають не менш важливе значення для визначення поняття співучасті і відмежування співучасті від суміжних форм злочинів, які вчиняються індивідуально.

Згідно зі ст.26 КК України співучасть у злочині - умисна спільна участь декількох

суб'єктів злочину у вчиненні умисного злочину. В законі підкреслюється, що для суб'єктивної сторони співучасті у злочині умисел обов'язковий. Те, що співучасть - умисний, спільний вид злочинної діяльності, свідчить про можливість співучасті лише в умисних злочинах.

Як свідчить аналіз ст.ст.24 та 26 КК України - умисна спільна участь означає, по-перше, усвідомлення кожним із співучасників суспільно небезпечного характеру своєї власної поведінки і суспільно небезпечної поведінки інших співучасників (щонайменше одного з них) плюс усвідомлення об'єктивного взаємозв'язку своєї поведінки з поведінкою інших співучасників; по-друге, передбачення злочинного результату від спільних зусиль; по-третє, бажання або свідоме допущення того, що цей результат буде досягнутий саме шляхом складання зусиль всіх співучасників або, щонайменше, зусиль двох з них.

Аналіз слідчої і судової практики застосування норм кримінального законодавства про співучасть дозволяє стверджувати, що органами слідства та суду допускаються певні помилки в тлумаченні застосування кримінально-правових норм, що визначають форми та зміст вини суб'єктів, які вчинили злочини в співучасті, а також суміжних складів злочинів. У зв'язку з цим, на нашу думку, необхідно враховувати наступне.

При будь-якій формі злочину умисел складається з інтелектуальних елементів, що характеризують свідомість та передбачення особи, і вольових елементів - бажання або свідоме допущення злочинних наслідків. З приведених вище положень, перші два складають особливість інтелектуального елементу умислу при співучасті у злочині. В теорії кримінального права та практиці застосування норм про співучасть у злочині інтелектуальний елемент одержав найменування взаємної поінформованості співучасників (щонайменше, двох з них) про злочинний характер їх поведінки та взаємозв'язок останнього. Третє положення відображає специфіку вольового елементу умислу при співучасті. В теорії та практиці кримінального права він одержав найменування узгодженості

волевиявлення співучасників (щонайменше, двох з них) стосовно спільного для них злочинного результату. При цьому узгодженістю волевиявлення охоплюється також і саме складання зусиль, і їх координація у напрямі досягнення загального й єдиного для всіх (щонайменше, двох) співучасників злочинного результату.

В порівнянні з умисною виною особи, яка діє одноосібно, умисел співучасника ширше. В той же час, певна спільність умислу співучасників не виключає індивідуалізації їх вини, відмінності в змісті їх свідомості та волі. Спільний злочинний результат співучасники завдають за допомогою різних по характеру і ступеню активності діянь. В тій мірі, в якій будуть різними ролі і об'єм дій співучасників, неоднаковим виявиться зміст їх свідомості та волі, різної буде їх вина.

Притаманна співучасті внутрішня єдність досягається шляхом угоди співучасників, яка складається між ними в результаті усної або письмової змови. В деяких випадках вона може бути досягнута без слів. Наприклад, якщо особа поінформована про вбивство, що готується і в цілях сприяння злочину мовчки передає виконавцю зброю, а той з розумінням допомоги, що надходить від іншої особи, приймає сприяння, - в наявності мовчазна угода співучасників [2].

Для співучасті характерна змова. По ній в судовій практиці встановлюються суб'єктивні межі співучасті, тобто відповідальність при співучасті можлива лише в межах змови. В ст.26 КК України підкреслюється обов'язковість умисної вини у спільно діючих осіб, але не уточнюється вид умислу. Відповідно до ст.24 КК України умисна вина включає прямий і непрямий умисел. Співставлення цих статей говорить про можливість присутності при співучасті обох видів умислу.

В теорії кримінального права є розбіжності в трактуванні змісту інтелектуальних і вольових елементів наміру співучасників. Зокрема, по-різному вирішується теоретично і практично важливе питання про те, чи завжди співучасник повинен знати про участь у злочині інших осіб, тобто, чи обов'язковий для співучас-

ті двобічний винний зв'язок.

Практика застосування кримінального права, вирішуючи проблему двобічного зв'язку у співучасті, враховує поняття, які містяться у ст.28 КК України про злочини, що вчинені групою осіб, групою осіб по попередній змові і організованою групою. Тобто, керується вказівкою кримінального закону, що закріпив встановлення двобічного зв'язку при співучасті у злочині.

В той же час, у ряді досліджень з аналізованих питань обґрунтовується можливість співучасті при однобічному суб'єктивному зв'язку співучасників. На підтвердження цього наводяться випадки таємного пособництва і підбурювання, такі, наприклад, коли посібник таємно від виконавця допомагає йому вчинити злочин, а той, не здогадуючись про існування посібника, користується його послугами. М.Д. Шаргородській говорить навіть про поширеність замаскованого, не усвідомленого виконавцем підбурювання і стверджує, що взагалі легше підбурити того, хто не розуміє значення того що відбувається. На думку Ф.Г. Бурчака, діяльність підбурювача і посібника може виявитися прихованою за такими тонкими натяками і напівнатяками, в яких виконавець нічого злочинного не помітить.

В інших роботах, навпаки, йдеться про неможливість співучасті при однобічному суб'єктивному зв'язку і стверджується, що ідея неусвідомленого виконавцем пособництва і підбурювання є надуманою. На думку деяких вчених, для суб'єктивної сторони співучасті обов'язкова взаємна поінформованість не менше двох осіб про спільність їх злочинних діянь [3, с.48-49; 4, с.563].

Розбіжності торкаються головним чином суб'єктивного зв'язку виконавця злочину. Фахівці, що допускають і виключають можливість співучасті при однобічному винному зв'язку, сходяться на тому, що для суб'єктивної сторони злочинних діянь всіх співучасників, окрім виконавця, обов'язковий двобічний винний зв'язок, і необхідна взаємно усвідомлена взаємодія кожного з них, щонайменше, ще з одним співучасником - виконавцем злочину.

На думку ряду авторів, для визначення відповідальності за співучасть у злочині необхідно, щоб суб'єкт знав про діяльність співучасників; також ця вимога рівним чином відноситься до всіх осіб, які приймають участь у злочині, тобто кожний із співучасників повинен бути поінформований, що діє не один. Де відсутня свідомість, що особа діє спільно з іншим для вчинення спільного злочину, там відсутня і співучасть у злочині. Свідомість співучасника про зв'язок між своїми діями і діями виконавця витікає при співучасті з якої завгодно згоди про узгодженість дій учасників злочину [4, с.549]. В той же час, усвідомлюючи суспільно небезпечний характер дій виконавця і своїх дій, направлених на досягнення спільного з виконавцем злочинного результату, співучасник бажає або свідомо допускає настання цього результату [5].

Супротивники концепції однобічного зв'язку при вирішенні цього питання також пропонують звернутися до кримінального закону і до судової практики. Наприклад, П.Ф. Тельнов вказує, що "...в законі не випадково підкреслюється специфічна, суб'єктивна межа співучасті - умисна спільність злочинних дій не менше двох осіб. Законодавець безумовно вказав на недостатність для співучасті спільності діянь з об'єктивної сторони, необхідно ще, щоб спільність була умисною, щоб вона охоплювалася свідомістю та волею винних. Причому умисна спільність злочину, тобто свідомість про те, що суспільно небезпечне діяння скоюється не поодиночці, а спільно, в рівній мірі обов'язкова для суб'єктивної сторони злочинних діянь всіх співучасників, в тому числі і виконавця злочину. Отже, законодавча характеристика суб'єктивної сторони співучасті не дозволяє відносити до цієї форми злочинної діяльності випадки, коли винні фактично взаємодіють при вчиненні злочинів, але не створюють цієї взаємодії" [3, с.49].

М.Г. Іванов також критикує позицію прихильників однобічної співучасті за трьома підставами: 1) дії співучасником не обумовлені причинною залежністю між собою, бо інакше, порушується принцип свободи волі; 2) однобічний зв'язок суперечить принципу

суб'єктивного ставлення; 3) однобічний зв'язок при співучасті суперечить одному з найважливіших, об'єктивних елементів співучасті – спільності [6].

Аналіз вищенаведених точок зору з питань можливості співучасті при однобічному зв'язку дозволяє зробити наступний висновок: співучасть можлива лише при двобічному зв'язку між співучасниками при виконанні ними умисних спільних дій при вчиненні умисного злочину. Дана позиція відповідає і КК України, ст.26 якого свідчить: "співучастью у злочині є умисна спільна участь декількох суб'єктів при вчиненні умисного злочину". Тому є дискусійним твердження про можливість однобічного зв'язку при співучасті.

Характеризуючи суб'єктивну сторону співучасті, необхідно визначити значення мотивів та цілей для поняття співучасті. Як відомо, в науці кримінального права мотивом злочину називається внутрішнє спонукання особи, яким вона керувалась при вчиненні злочину. Мета – це той уявний результат, якого домагався винний, вчинюючи злочин. Мотив і мета злочину істотно визначають зміст вини. Вина як психічне відношення виникає не сама по собі, а під впливом різних антисоціальних спонукань (користь, помста і т.п.), які і направляють свідомість і волю винного на вчинення злочину. Проте воля винного визначається не тільки цими антисоціальними спонуканнями, але і тією метою, яку він собі ставить.

Мотиви та цілі співучасників можуть бути різними. Якщо це обов'язкові елементи складу злочину (наприклад, при вбивстві), вони можуть не співпадати. Так, найманий вбивця вчиняє злочин з корисливих мотивів. Організатор же вбивства наймає вбивцю, щоб помститися конкуренту. Мотив його дій - помста.

Проте, слід обмовитися, якщо в цих випадках з боку співучасника немає свідомого сприяння досягненню злочинної мети, вказаної в диспозиції, то її дії не можуть розглядатися як сприяння в даному злочині. Це відноситься і до мотивів злочину. Співучасник повинен бути поінформований про мотиви, якими керується виконавець злочину, хоча в основі його

дій можуть лежати й інші злочинні спонукання [7]. Тобто, вина співучасника повинна охоплювати суспільну небезпеку діяння, яке вчиняється сумісно, а також всі обов'язкові елементи складу злочину, у тому числі й ті, що відносяться до мотивів, цілей, способу, знаряддя, предмету злочину.

Вищевикладене дозволяє стверджувати, що співучасть у злочині є кримінально-правовим інститутом, сутність якого полягає в тому, щоб відобразити факти вчинення декількома суб'єктами одного або більше кримінально-карних діянь.

Таким чином, спільність є обов'язковою ознакою співучасті, як об'єктивної (спільна діяльність), так і суб'єктивної сторони (спільний умисел).

ЛІТЕРАТУРА

1. Российское уголовное право. Общая часть: Учебник /Под ред. Р.Р. Галиакбарова. – Саратов, 1994. -С.226-227.

2. Новицький Г.В. Окремі аспекти застосування інституту співучасті у боротьбі з організованими злочинними угрупованнями // Проблеми боротьби з корупцією, організованою злочинністю та контрабандою. –1999. –Т.18. – С.175.

3. Тельнов П.Ф. Ответственность за соучастие в преступлении. -М.: «Юридическая лит.», 1974.

4. Пионтковский А.А. Учение о преступлении по советскому уголовному праву. Курс советского уголовного права: Общая часть. - М.: Юрид. лит., 1961.

5. Гришаев П.И., Кригер Г.А. Соучастие по советскому уголовному праву. -М., 1959. -46 с.

6. Иванов П.Г. Понятие и формы соучастия в советском уголовном праве. –Саратов, 1991. -91 с.

7. Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар /За заг. ред. В.Т. Маляренка, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. –Харків, 2004.

Абасов Г.Г. Спільність, як об'єктивна та суб'єктивна ознака у співучасті: проблеми теорії та практики // Форум права. -2008. -№ 1. –С.6-10 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2008-1/08aggttp.pdf>

Стосовно інституту співучасті в кримінальному праві України обґрунтовано кримінальна відповідальності не тільки осіб, які безпосередньо вчинили злочин (виконавців), але й осіб, які є співучасниками, і які тією чи іншою мірою причетні до злочину і його вчинення.

Абасов Г.Г. Общность, как объективный и субъективный признак в соучастии: проблемы теории и практики

Относительно института соучастия в криминальном праве Украины обоснована уголовная ответственность не только лиц, непосредственно совершивших преступление (исполнителей), но и лиц, являющихся соучастниками, и которые, в той или в другой мере причастны к преступлению и его совершению.

Abasov G.G. Generality, as an objective and subjective attribute in partnership: problems of the theory and practice

Concerning the analysis of institute of partnership in the criminal law of Ukraine it is proved criminal the responsibility not only the persons, directly committed a crime (executors), but also the persons being accomplices and who, in that or in other measure are involved in a crime and its fulfillment.